

СПЕЦИФІКА ПОДАННЯ ВАРІАНТІВ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ В «РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ СЛОВНИКУ» ЗА РЕДАКЦІЄЮ А. Ю. КРИМСЬКОГО ТА С. О. ЄФРЕМОВА

Вінницький національний технічний університет

Анотація:

У статті розглянуто варіативність компонентів фразеологічних одиниць на матеріалі «Російсько-українського словника» за редакцією А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова; досліджено, які компоненти фразеологічних одиниць варіюються найчастіше й проаналізовано специфіку їх фіксації у словнику.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразеологічний синонім, варіант фразеологічної одиниці.

Abstract:

The article deals with the variability of the components of phraseological units on the material of the «Russian-Ukrainian Dictionary», edited by A. Y. Krymskiy and S. O. Yefremov; investigated which components of phraseological units vary most often and analyzed the specificity of their fixation in the dictionary.

Keywords: phraseological unit, phraseological synonym, variant of phraseological unit.

Проблема лексикографічного опрацювання фразеологічних одиниць та їх варіантів у «Російсько-українському словнику» за ред. А. Ю. Кримського та С. О. Єфремова» (далі – РУС) цікава з кількох поглядів. По-перше, вивчення цієї практики дасть змогу чіткіше окреслити розуміння обсягів фраземіки в тогочасному мовознавстві, а по-друге, визначити, наскільки сучасна словникарська практика може врахувати здобутки лексикографів 20-х рр. ХХ ст.

Варіантність притаманна практично всім одиницям мови, проте варіантність фразеологічних одиниць має свої особливості. Відмінність фразеологічної варіантності від варіантності інших мовних одиниць полягає в «діалектичній єдності цілісності номінації при компонентній нарізно-оформленості» фразеологічних одиниць [3: 28], їх складній метафоричній природі, особливостях походження. При цьому надслівний характер фразеологічної одиниці, цілісність образу, з одного боку, уможливають варіювання компонентів та їх форм, а з іншого – забезпечують збереження її семантики. Г. С. Артеменко вважає, що варіативні компоненти у фразеологізмах можуть відрізнятися лише словотвірними засобами, конотативними відтінками семантики або ж загальним денотативним значенням. Такі взаємозамінні одиниці виступають синонімами в конкретному фразеологізованому контексті; залежно від міри усталеності / контекстуальності компоненти є логічно / алогічно взаємозамінними в одному фразеологізмі [1: 39].

Необхідно розмежовувати поняття «фразеологічні синоніми» та «варіанти фразеологізма». Про специфіку співвідношення варіантності та синонімії у фразеології А. М. Матвієнко пише: «Між фразеологічними синонімами і варіантами немає чіткої межі. Фразеологічну варіантність можна вважати крайнім виявом синонімії, де різниця між синонімами зведена до мінімуму» [2: 16]. Однак, фразеологічні синоніми називають те саме явище різними мовними засобами, а фразеологічні варіанти – це та сама назва, однак з можливими видозмінами компонентів. Наприклад: *думками багатіти* (РУС, Том 1: 96), *у хмарах літати* (РУС, Том 1: 196), *надхмарні палати будувати* (РУС, Том 1: 96) – це фразеологічні синоніми, а *думками (думкою) багатіти* (РУС, Том 1: 96) – це варіанти однієї фразеологічної одиниці. Унаслідок зіставлення варіантів однієї фразеологічної одиниці виявляють ряд взаємозамінних у певному контексті лексем, які позначають те саме явище дійсності та вступають у синонімічні відношення різного ступеня контекстуальності / абсолютності. План вираження фразеологізму може зазнавати різних змін, однак загальне значення його не змінюється. Л. Г. Скрипник розуміє фразеологічні варіанти як утверджені традицією різновиди фразеологічних одиниць, що співіснують у мовній системі й мають те саме значення, але різняться між собою одним чи кількома компонентами лексичного складу або певними елементами граматичної структури [4: 122].

Взаємодія двох протилежних тенденцій у складі фразеологічних одиниць (тенденція до стабільності в семантиці, формі та їх структурі і протилежна – тенденція до формального оновлення мовної оболонки) породжує численні й різноманітні фразеологічні варіанти, під якими розуміємо такі лексико-граматичні різновиди фразеологічної одиниці, які за тотожності загального значення й збереження образної основи допускають синонімічну заміну компонентів, видозміну їх порядкового розташування та граматичних форм. РУС часто фіксує різні граматичні та словотвірні форми одного слова як варіантні у складі однієї фразеологічної одиниці, наприклад:

- граматичні форми: *бебехи (бебехів) кому посадити* (РУС, Том 1: 33), *впадати в око (в очі)* (РУС, Том 1: 42), *думками (думкою) багатіти* (РУС, Том 1: 96). Такі варіантні компоненти фразеологізму вказують на денотат різними способами вираження повнозначного компонента (найчастіше це заміна однини множиною) [1: 41].

- словотвірні форми: *мозолений (мозольований) гріш* (РУС, Том 2, Вип. 1: 317), *снувати (снуватися) в голові* (РУС, Том 1: 63), *і на очах не було (не бувало)* (РУС, Том 1: 167).

Зазвичай варіантними компонентами у складі фразеологічних одиниць виступають дієслова (унаслідок їхньої полісемії та багатовалентності). Те саме дієслово у складі різних фразеологічних одиниць може мати різні варіантні відповідники (значення дієслова обмежене фразеологічним контекстом, який і визначає коло допустимих синонімів): *спити (скоштувати) гіркої* (РУС, Том 1: 180), *губи надимати (закоплювати)* (РУС, Том 1: 194), *дати (дмухнути) драла* (РУС, Том 1: 197), *теревені правити (точити)* (РУС, Том 1: 9), *облатати (полатати) боки* (РУС, Том 1: 33), *кинути (метнути) злими очима* (РУС, Том 1: 42), *виляти (крутити, метляти, молоти, мелькати) хвостом* (РУС, Том 1: 77).

Варіантні іменники та прикметники у складі фразеологізмів теж непоодинокі. Порівняно великі й відкриті контекстуально-синонімічні ряди іменників у межах фразеологічного вислову виникають тоді, коли варіативна лексема має багато усталених синонімічних відповідників: *ловити гави (випорожні, витрішки)* (РУС, Том 1: 105), *байдики (баглаї) бити* (РУС, Том 1: 9), *гострі (пекучі) слова* (РУС, Том 2, Вип. 1: 299), *колючі (прикрі) очі* (РУС, Том 2, Вип. 1: 299), *дурний як пень (як ступа)* (РУС, Том 1: 170), *він до всього привідця (привідець, призвідник)* (РУС, Том 1: 175), *з голими (з порожніми) руками* (РУС, Том 1: 177), *гіркі (палкі, пекучі, ревні) сльози* (РУС, Том 1: 184). Взаємозамінність таких лексем у межах одного фразеологізму є логічно вмотивованою, оскільки ці іменники виступають синонімами не лише в усталеному вислові, а й поза фразеологічним оточенням, незалежно від контексту.

Рідше трапляються варіантні прислівники та числівники, бо вони мають меншу здатність до утворення переносних значень, формування синонімічних рядів: *немає в нього (не стає йому) третьої (десятої) клепки в голові* (РУС, Том 1: 175).

Отже, фразеологічні варіанти – це різновиди фразеологічних одиниць, тотожних за значенням і граматичними функціями при частковій відмінності в компонентному складі, у словоформах компонентів або в їх порядку чи кількості. Вивчення лексичних варіантів фразеологізму є надійним джерелом для дослідження шляхів і способів фразеологізації вільних словосполучень, уточнення їхньої внутрішньої форми, а отже, може слугувати для характеристики мовної картини світу як діалектного, так і загальнонаціонального мовлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Артеменко Г. С. Особливості фіксації логічного пізнання фразеологічними варіантами / Г. С. Артеменко // Лексикографічний бюлетень. – 2011. – Випуск 20. – С. 39 – 45.
2. Матвієнко А. М. Фразеологічні синоніми і варіанти / А. М. Матвієнко// Українська мова і література в школі. – 1965. – №8. – С. 16 – 20.
3. Мокиєнко В. М. Славянська фразеологія / В. М. Мокиєнко. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш.шк., 1989. – 287 с.
4. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К.: Наук.думка, 1973. – 280 с.
5. Російсько-український словник: у 4-х т. – Т. 1. А – Ж / Редактори: В. Ганцов, Г. Голооскевич, М. Грінченкова. Головний редактор: А. Кримський – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2016. – 12, XIV, 290 с. – Репринт з видання 1924 р. (Серія «Словникова спадщина України»); Т. 2. З – Н. Вип. 1. З – К / Редактори В. Ганцов, Г. Голооскевич, М. Грінченкова, М. Калинович, А. Ніковський, В. Ярошенко. Головний редактор: А. Кримський – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. – 4, VII, 392 с. – Репринт з видання 1929 р. (Серія «Словникова спадщина України»)

Поздрань Юлія В'ячеславівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри мовознавства, Вінницький національний технічний університет, Вінниця, yuliapozdran@ukr.net.

Pozdran Yuliia Vjacheslavivna – Candidate of Philology, lecturer of the Linguistics' Department, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia, yuliapozdran@ukr.net.